

Oksana Zakhutska

Narodowy Uniwersytet Zasobów Biologicznych i Naturalnych w Kijowie

SŁOWNICTWO KULINARNE GWARY POLSKIEJ WSI DOROHAŃ W ŻYTOMIERSKIEM

Culinary Vocabulary of the Polish Dialect of Dorohan in Zhytomyr Region

ABSTRACT: The article presents the culinary vocabulary used by the Poles living in a small petty nobility village in Zhytomyr region in Ukraine in comparison with the corresponding vocabulary of some other Polish dialects in Ukraine. There are analyzed about 240 words, among them both borrowings from Ukrainian and/or Russian and Polish native lexemes. All the words are divided into three major categories: nutrition and food – general notions, products – dishes and drink ingredients and cooking dishes and beverages. Within each category there are presented smaller groups and subgroups, e.g. meals and actions connected with them (*jeść* ‘to eat’; *obidać* ‘to have dinner’ ◇ Ukr. *обіда́ти*, Rus. *обе́дать*); cereals and cereal products (*jęczmień* ‘barley’; *hreczka* ‘buckwheat’ ◇ Ukr. *гречка*), fruits and vegetables (*jabłko* ‘apple’; *kartoszka* ‘potatoes’ ◇ Rus. *карто́шка*); names of dishes (*barszcz* ‘beetroot soup’; *chłódek* ‘jellied minced meat’ ◇ Ukr. *холодець*, Rus. *холодец*), cooking and related actions (*ciastko* ‘dough’; *kryszyc* ‘to chop’ ◇ Ukr. *кришуми*), tableware (*patelnia* ‘frying pan’; *kaczka* ‘rolling pin’ ◇ Ukr. *качка*). The comparison with other Polish dialects in Ukraine showed that 90% of the extracted words are known and used in neighbouring petty nobility and remoter peasant Polish villages in those territories.

KEYWORDS: culinary, Polish in Ukraine, native Polish vocabulary, borrowings

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie słownictwa związanego z kulinariami, w tym zapożyczonego i ogólnopolskiego, w języku mieszkańców drobnoszlacheckiej wsi Dorohań na Żytomierszczyźnie w porównaniu z odpowiednim słownictwem używanym w innych wsiach polskich na Ukrainie. Opisano nie tylko pożyczki z języka ukraińskiego oraz rosyjskiego, ale także wyrazy rodzime (w tym archaiczne, gwarowe i regionalne), co stanowi novum w badaniach nad leksyką

kresową, gdyż dotychczas tę warstwę uważano za niewymagającą komentarza i siłą rzeczy poświęcano jej mniej uwagi¹.

Pożywienie i praktyki związane z jedzeniem od dawna przyciągają zainteresowanie badaczy z różnych dyscyplin naukowych, gdyż w tym obszarze znajdują odzwierciedlenie obyczaje, historia, sposób bycia i zachowania narodu, w dodatku słownictwem kulinarnym posługują się niemal wszyscy użytkownicy języka.

Najpełniejszy opis współczesnej ogólnopolskiej leksyki kulinarnej, w tym nazw potraw, napojów i produktów spożywczych, przedstawiła Małgorzata Witaszek-Samborska². Autorka podaje przegląd literatury przedmiotu, w tym analizę monografii Anny Bochnakowej o dawnych zapożyczeniach romańskich dotyczących kulinariów³ oraz poszczególnych artykułów poświęconych wybranym zagadnieniom kulinarnym w różnych okresach autorstwa A. Bochnakowej, Krystyny Siekierskiej, Stanisława Dubisza, Marii Borejszo, Andrzeja Markowskiego, Elżbiety Marii Akackiej i in.⁴ Regionalne zróżnicowanie leksyki kulinarnej zostało zasygnalizowane przez Barbarę Falińską⁵, ale dotychczas nie doczekało się szerszych badań.

Podobnie słownictwo kulinarne w języku polskim na Ukrainie zostało przedstawione tylko z punktu widzenia obecności w nim zapożyczeń wschodniosłowiańskich. Tak, Aleksandra Krawczyk[-Wieczorek] wyodrębnia 72 pożyczki dotyczące jedzenia i jego przygotowania oraz 19 pożyczek używanych na określenie wyposa-

¹ J. Rieger, *O słownictwie dzisiejszej polszczyzny na Ukrainie i metodach jej badania*, [w:] „Prilozi na Oddelenieto za Lingvistika i Literaturna Nauka pri MANU”, br. 37/I/2011, pod red. M. Mirkulovskiej, Skopje, s. 121–128.

² M. Witaszek-Samborska, *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2005.

³ A. Bochnakowa, *Terminy kulinarne romańskiego pochodzenia w języku polskim do końca XVIII w.*, Kraków 1984.

⁴ Por. A. Bochnakowa, *O winach, które morzem przychodzą*, „Język Polski”, z. 3–4, 1986, s. 217–225; K. Siekierska, *Co jadano w Polsce w czasach saskich. (Uwagi o terminologii kulinarnej w Słowniku Troca i w niektórych pamiętnikach XVIII wieku)*, [w:] *Polshczyzna Mazowsza i Podlasia. Różnice w mowie pokoleń*, Łomża–Warszawa 1983, s. 125–135; S. Dubisz, *O „urządzeniu” kuchni Króla JM Stanisława Augusta*, „Napis. Tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej”, I, 1994, s. 113–134; M. Borejszo, *O nazwach napojów i potraw w poznańskich lokalach gastro-nomicznych*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, I (XXI), 1994, s. 92–107; M. Borejszo, *Nazwy zestawione we współczesnym słownictwie kulinarnym*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. III, pod red. M. Białoskórskiej, Szczecin 1996, s. 109–119; A. Markowski, *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych*, [w:] *Wokół stołu i kuchni*, wybór i oprac. M. i J. Łozińscy, Warszawa 1994, s. 129–141; E.M. Akacka, *Wybrane słownictwo dotyczące żywienia człowieka. Różnice pokoleniowe w mowie mieszkańców Białegostoku*, [w:] *Polshczyzna mówiona mieszkańców miast. Księga referatów z konferencji językoznawczej w Białymstoku*, pod red. H. Sędzia, Białystok 2004, s. 177–185. Por. też późniejszy artykuł M. Borejszo, *Staropolska leksyka kulinarna*, „Prace Filologiczne”, t. LIII, Warszawa 2007, s. 37–48.

⁵ B. Falińska, *Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym*, [w:] *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*, pod red. K. Handke, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 79–88.

zenia kuchni⁶. W monografii o słownictwie Siaberki w obrębie grupy semantycznej związanej z kulinariami pokazują funkcjonowanie słownictwa dyferencjalnego i rodzimego w kontekście współwystępowania wyrazów „osobliwych”⁷ z ich odpowiednikami ogólnopolskimi⁸.

Materiał do niniejszej analizy został wyekscerpowany z tekstów nagranych w Dorohaniu zamieszkałym przez potomków drobnej szlachty w latach 2002–2003 przez A. Krawczyk[-Wieczorek] i Genowefę Tymbrowską w ramach badań dialektologicznych prowadzonych pod kierunkiem prof. Janusza Riegera⁹. Jest to łącznie 9 godzin nagrań (ponad 200 stron maszynopisu) od pięciu informatorów: KS22, MJ27, SB32, HR42, JŚ49 (cyfry oznaczają rok urodzenia). Cechy fonetyczne i fleksyjne polszczyzny Dorohania zostały ogólnie przedstawione przez Julię Jaworską w ramach badań nad polszczyzną kilku gwar polskich na Żytomierszczyźnie¹⁰ i opisane przez Ewę Dzięgiel wraz z historią wsi (została ona założona pod koniec XVIII – na początku XIX w.)¹¹.

Słownictwo kulinarne Dorohania przedstawiam w porównaniu z odpowiednim słownictwem ze wspomnianej wyżej, odległej o 20 km, również drobnoszlacheckiej Siaberki (wykorzystując rozpisane przeze mnie teksty), oraz ze słownictwem informatorów pochodzenia drobnoszlacheckiego z Satanowa nad Zbruczem z nagrań Renaty Modzelewskiej¹². Dane z Dorohania porównuję także ze słownictwem używanym w wybranych miejscowościach chłopskich na Ukrainie za Zbruczem¹³:

⁶ A. Krawczyk, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa 2007, s. 73–81.

⁷ Przez słownictwo „dyferencjalne” rozumiem warstwę słownictwa odmienną od współczesnego języka ogólnopolskiego, którą tworzą tak wyrazy archaiczne, gwarowe lub regionalne, jak i wyrazy zapożyczone z języka ukraińskiego i/lub rosyjskiego; wymiennie używam określenia słownictwo „osobliwe”.

⁸ O. Zakhutska, *Polszczyzna drobnoszlacheckiej wsi Siaberka na Wołyniu. Słownictwo*, Warszawa 2015, s. 126–130.

⁹ Grant KBN nr 2H01D 014 22 „Zróżnicowanie gwar polskich na Ukrainie”, prowadzony przez J. Riegera (afiliowany przy Ośrodku Badań nad Tradycją Antyczną Uniwersytetu Warszawskiego).

¹⁰ Ю. Яворская, *Остатки польского языка на Житомирщине*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. V, 1990, s. 143–150; Ю. Яворська, *Польсько-українська інтерференція в польських говірках Житомирщини*, [w:] *Дослідження з української діалектології*. Зб. наук. пр., редкол. П. Гриценка, Київ 1991, s. 166–181.

¹¹ E. Dzięgiel, *Dorohań*, [w:] J. Rieger, I. Cechosz-Felczyk, E. Dzięgiel, *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*. Cz. 2. Polszczyzna w Lwowskim, Żytomierskim i na Podolu. Teksty, Kraków 2007, s. 223–234.

¹² R. Modzelewska, J. Rieger, *Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 261–366.

¹³ Są to tereny, które już od końca XVIII wieku znajdowały się w granicach Imperium Rosyjskiego, a później – ZSRR, w odróżnieniu od terytorium Ukrainy Zachodniej, które do 1918 r. należało do Austrii, a do 1939 r. – do Polski, co skutkowało odmienną sytuacją językową i odmiennym stopniem zachowania polszczyzny przez miejscowych Polaków.

w Oleszkowcach na podstawie słownika Iwony Cechosz-Felczyk¹⁴, w Hreczanach na podstawie tegoż słownika i nagrań Ludmiły Januszewskiej oraz w pobliskich Maćkowcach za Krawczyk[-Wieczorek]¹⁵. Wymienione opracowania i słowniki oprócz leksyki dyferencjalnej podają także leksykę ogólnopolską, choć w ograniczonym zakresie¹⁶.

Materiał leksykalny został podzielony na trzy podstawowe części: „Żywność i wyżywienie (pojęcia ogólne)”, „Produkty i przetwory spożywcze – składniki potraw i napojów” oraz „Potrawy i napoje, ich przygotowanie”, w ramach których znajdują się grupy i podgrupy (zob. niżej). W obrębie każdej grupy (podgrupy) alfabetycznie podano wyrazy zapożyczone i ogólnopolskie (w tym przestarzałe, regionalne, gwarowe oraz wyrazy wspólne językom: polskiemu i ukraińskiemu/rosyjskiemu). Pod uwagę brano różne części mowy: rzeczowniki (w tym zdrobnienia), czasowniki (aspekt niedokonany i dokonany), przymiotniki oraz imiesłowy przymiotnikowe (zwykle imiesłów przeszły bierny). Łącznie przeanalizowano 237 wyrazów, w tym 73 wyrazy zapożyczone z ukraińskiego i/lub rosyjskiego i 164 wyrazy rodzime. Hasła najczęściej podawano w formie podstawowej. Rzeczowniki, które zapisano wyłącznie w liczbie mnogiej, podawano bez zmian, podobnie opisywano zdrobnienia. Archaizmy, dialektyzmy oraz regionalizmy są oznaczone gwiazdką, dla nich podawano poświadczenia w słownikach języka polskiego: w *Słowniku języka polskiego* S. Lindego (SL), *Słowniku języka polskiego* A. Kryńskiego, J. Karłowicza, W. Niedźwiedzkiego (tzw. warszawski – SW), *Słowniku gwar polskich* J. Karłowicza (SGPK), *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego (SJPD), *Słowniku polszczyzny XVI wieku* pod redakcją M. Mayenowej (SPXVI) oraz w *Słowniku gwar polskich* opracowywanym przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie, t. I pod redakcją M. Karasia, t. II–V – J. Reichana, t. VI–VIII – J. Okoniowej (SGP PAN). Dla zapożyczeń przyjmuję znaczenie zgodne ze znaczeniem w języku, z którego wyraz pochodzi. Cytat podawano w transkrypcji uproszczonej wraz z oznaczeniem informatora (inicjały i cyfry wskazujące rok urodzenia). W nawiasach kwadratowych pismem prostym podane są pytania eksploratora oraz ewentualny komentarz niezbędny do zrozumienia cytatu. Odpowiedniki ukraińskie i ich znaczenia podawano za *Słownikiem języka ukraińskiego* w 11 tomach oraz za słownikiem B. Hrinchenki; wyrazy rosyjskie – za słownikiem języka rosyjskiego S. Ożegowa i N. Szwedowej oraz za słownikiem W. Dała.

¹⁴ I. Cechosz-Felczyk, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków 2004.

¹⁵ A. Krawczyk, *Zapożyczenia...*

¹⁶ Por. I. Cechosz-Felczyk, *Słownictwo...*, s. 13–24; J. Rieger, *O pożytkach płynących z opracowania dużego słownika polszczyzny jednej wsi kresowej*, [w:] *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków 2004, s. 8–11; J. Rieger, *Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem*, [w:] *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa 2008, s. 269–279.

Przedstawiony niżej podział został podyktowany materiałem, którym dysponuję, w związku z czym wydzielone grupy nie są ani równomierne pod względem objętości, ani wyczerpujące pod względem opisu słownictwa. O zaliczeniu każdego konkretnego leksemu do tej lub innej kategorii często decydował kontekst, nie uniknięto przy tym pewnego subiektywizmu, a przyporządkowanie wyrazów poniekąd jest arbitralne i dyskusyjne, mam nadzieję jednak, że nie zniekształca to przedstawianego obrazu.

Skróty nazw miejscowości

Hrecz – Hreczany (Greczany) k. Chmielnickiego (Płoskirowa), Maćk – Maćkowce k. Chmielnickiego, Oleszk – Oleszkowce (40 km na pd.zach. od Chmielnickiego), Sat – Satanów nad Zbruczem, Siab – Siaberka (65 km na zach. od Żytomierza)

I. ŻYWNÓŚĆ I WYŻYWIENIE (POJĘCIA OGÓLNE)

1. Ogólne nazwy żywności

charcze lm ‘jedzenie’. *W pódwały zakópywali charczy, nu produkty zakópywali w ziemié* JŚ49 ◇ ukr. lp *xapчy*, lm *xapчi* ▲ Siab → jedzenie, produkty

jedzenie ‘ts.’. *Konia odwionzała i sama w lias dawaj wciekać, nié przyniesła jédzenia* MJ27 ▲ Siab; Oleszk (obok *jadło* i ros. *piszcza*), Hrecz → charcze, produkty

produkty lm ‘ts.’. *W pódwały zakópywali charczé, nu produkty zakópywali w ziemié* JŚ49 ▲ Siab; Sat; Hrecz → charcze, jedzenie

2. Spożywanie żywności

2.1. Posiłki

obiadać ndk ‘jeść obiad’. *Trzeba pomyć renki, pomycie tej jiść obiadać* KS22 ◇ ukr. *oʃiɔdamu*, por. ros. *oʃeɔdamʲ* ▲ brak zapisów (por. Oleszk i Hrecz dawn. *obiadać*)

śniadać* ndk / **pośniadać** dk ‘jeść śniadanie’. *No prosze jeść, prosze, zapraszam jeść, śniadać czy obiadać zapraszam* KS22 © SW, SJPD przest. za SL, SGPK ◇ por. ukr. *cnʲiɔdamu* ▲ Oleszk, Hrecz

śniadanek ‘śniadanie’. *Dzisiaj poubièrali, pośniadali, a na jutro znow trzeba óbirać na śniadanek, śniadamy kartofflio* KS22 ◇ ukr. *cnʲiɔʎanok* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz (obok *śniadanie*)

wieczerzać* ndk ‘jeść kolację’. *Przychodzo dzisiaj d'o_mnie [kobiety], śpiwajo, przendo, wieczyrzajo tam, a na drugi dzień dō těj poszli* MJ27 © SJPD przest. za SL bez kwal., SGPK ◇ por. ukr. *вечеряти* ▲ Oleszk, Hrecz

2.2. Spożywanie żywności

dawić się ndk / **udawić się** dk ‘dławić się’. *Duże kawałki, to można udawić sie, dawio sie liudzi* KS22 ◇ ukr. *дав'ітис'я / вдав'ітис'я*, ros. *дав'ітис'я / удав'ітис'я* ▲ Siab; Hrecz

głodny ‘ts.’. *Zajdo [żołnierze] krasne, głodne: „Dajcie co_niebońdź jeść”* HR42 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

głodować ‘ts.’. *W nas była ciocia czērēz ściane, tō u niej było toże sześcioro dzieci, to bardzō głōdowali* HR42 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

głodówka ‘głód, tu 1946 r.’. *Poslie wojny tyż była głōdówka, było trudno* KS22 ▲ Siab → hołodowka

głód ‘ts.’. *Chaj Bóg ni daji tego głōdu nikomu, jaki un straszny* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

hołodowka ‘głód; zwykle Wielki głód 1933 r., też 1946 r.’. *Mocno biedowali my kiedyś, jak była hołodowka* MJ27 ◇ ukr. *голод'овка* (por. ros. *голод'овка* [gaład'owka]) ▲ Oleszk, Hrecz, Maćk ukr./ros. *haładowka* → głōdówka

jeść ndk / **zjeść** dk ‘ts.’. *Pani kartoszki z nami beńdzi jeść? Jak już bardzo nie-dobre [jedzenie], trzeba wyrzucić z ust, oddać dlia psa czy dlia kota, żyb zjad* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz → najeść się

karmić ndk ‘ts.’. *Ojciec przynosił karmić i mama te dziewczynkie karmiła* JŚ49 ▲ Siab → nahodować, nakormić; wykarmić

łykać ndk ‘ts.’. *Trzeba dobrze przyżuwać jego [chleb] zembamy, a wtenczas łykać, bo jak ni przeżujisz, tu wdawi sie nim* KS22 ▲ Siab dk *połknąć*; Oleszk, Hrecz dk *łyknąć*

nahodować dk ‘nakarmić’. *Mówi, żeb ona jego nahodowała* MJ27 ◇ ukr. *нагодув'ату* ▲ Oleszk, Hrecz → nakormić; karmić, wykarmić

najedzony ‘ts.’. *Ona wesela, bo ono młode, zdrowie ma, a jak stare, już tō choć jemu i najędzone i coś je ono smutne, bo ono stare* MJ27 ▲ Hrecz

najeść się dk ‘ts.’. *Na nogi stani, powinien przyżegnać sie, jak najad sie, tej odstompić od stoła* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → jeść

nakormić dk ‘nakarmić’. *Mama każe, ja nakormie dziewczynke, a ona płaczy j płaczy* JŚ49 ◇ ukr. *накорм'ітис'я* ▲ brak zapisów → karmić, nahodować

przyżuwać ndk ‘ts.’. *Trzeba dobrze przyżuwać jego [chleb] zembamy, a wtenczas łykać, bo jak ni przeżujisz, tu wdawi sie nim* KS22 ▲ Hrecz

spożywać ndk ‘jeść’. *A my wgasz... [poprawia się:] spożywamy już to, co oni przywożo* MJ27 ▲ Siab; Sat

wkąsić dk ‘tu: ugryźć’. *Prendko un [chleb] twardziej, wezmisz i na drugi dzień już twardy taki, ni można jego wkonsić* KS22 ◇ ukr. *вкыц¹уму*, ros. *вкыц¹умь* ▲ Siab i Oleszk *kąsać / pokąsać*, Maćk *kąsać się*

wykarmić ‘ts.’. *Tutaj żyli Kupczyńskie, mocno bahate liudzi i bész dzieciów i z trzech liat mamé wzieni, wykarmili, wypatrzyli, nu i óddali za monż* JŚ49 ▲ brak zapisów (por. Maćk *wyhodować* z ukr.) → *karmić; nahodować, nakormić*

wyplunąć dk ‘ts.’. *Jutro też może być takie same, że można wyplunąć* KS22 ▲ Siab; Hrecz, Maćk (por. Oleszk *pluć* z ukr.)

zachłytnąć się dk ‘ts.’. [Jak się wodę za szybko pije?] *Tęż można zachłytnąć się* KS22 ▲ Hrecz (por. Siab *zachłytnąć się* z ukr.)

zatruc się dk ‘ts.’. *Psuję sie chlieb, już jego jeść ni można, można zatruc sie nim* KS22 ▲ brak zapisów

II. PRODUKTY I PRZETWORY SPOŻYWCZE – SKŁADNIKI POTRAW I NAPOJÓW

1. Zboża i produkty zbożowe

1.1. Ziarno zbóż

hreczanny ‘gryczany’. *I z krup hryczannych, i z pszona można gótować [zupy]* KS22 ◇ ukr. *гречаниў* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

hreczka ‘gryka’. *Hryczanna monka może być, z hreczki* KS22 ◇ ukr. *гречка* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

jęczmienny ‘ts.’. *Je krupy różne, i jinczmienne krupy jest* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

jęczmień ‘ts.’. *Z jinczmieniu, z żyta, z pszenicy [mąka]* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

krupy lm, **krupa** zbior. ‘ts.’. *Je krupy różne. Zaraz wszystko jest, i zboże, i monka, i krupa* KS22 ◇ por. ukr. zbior. *кпын¹а* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz, Maćk

kukuruza¹⁷ ‘kukurydza’. *Czarna pszenica, kukuruza stoi, a ludzie z głodu pomierali* SB32 ◇ ros. *кукуруза* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz, Maćk

nasienie ‘ts.’. *Wszystko w ludziów brali, kartofli na nasienie* MJ27 ▲ Hrecz **pasznia** ‘zboże’. *Weźniesz kłosa u kóthospi czy tam garść paszni, dziesięć liat dadzo tiurmy, beńdziesz siedział* MJ27 ◇ ukr. *пашн¹я* ▲ Siab *paszn¹а* → zboże

plewka zdr. ‘ts.’. *Ta pliewka ódejdzi, a te pszono znow sypi sie w stempie* KS22 ▲ brak zapisów

¹⁷ SJPD podaje wyraz jako reg. za SWil., cytat z Mickiewicza, wobec czego traktuję wyraz jako starszy rusycyzm.

proso ‘ts.’. *Stempa? A tłukć proso tłukć na ka... na pszono* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

pszenica, zdr. **pszeniczka** ‘ts.’. *Była pszénica wszystko takie pòsiana, a zara ot dèmbina. Moja mama mieli w żarnach pszéniczké na pampuszki, bò beńdzie bal’* MJ27 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

pszenny ‘ts.’. *Z pszénicy? Pszenna monka* KS22 ▲ Siab; Sat i Oleszk, Hrecz *pszenniczny*

pszono* ‘wymłócone proso’. *Stempa? A tłukć proso tłukć na ka... na pszono* KS22 © SJPD przest. ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

rys ‘ryż’. *Jinczmiéń [poprawia się:] rys bierzy się, tej gotuji sie, tej słodzi sie cukrem abo miodém, tyj taka kutia* KS22 ◇ ukr. *puc* ▲ Siab; Hrecz, Maćk

zboże ‘ts.’. *Zaraz wszystko jèst, i zboże, i monka* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → *pasznia*

żytni ‘ts.’. *Mónki nasiejim żytnij, damy wody, rozklóćim, różczyniamy* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

żyto ‘ts.’. *Ona żyto żała, mocno pracowała* HR42 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

1.2. Pieczywo i wyroby mączne, czynności z nimi związane

bułka, zdr. **bułeczka** ‘ts.’. *Liepkie bułki, lèpkié, liepno. Wyrablia sie chliebek takimy bułèczkami na łopatki i w piec* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

chleb (**chlib**¹⁸), zdr. **chlebek** (**chlibek**) ‘ts.’. *Chlieb to nam przywožo, nie pieczym chlieba my same. Wyrablia sie chliebek takimy bułèczkami na łopatki i w piec* KS22 ▲ Siab; Sat (też zdr. *chlebczyk*); Oleszk, Hrecz

chlibyna ‘bochenek chleba’. *Posadzili dwie, trzy czy pieńć tych chlibynów, chlieba tego i zakrywa sie piec na zastónke* KS22 ◇ ukr. *хліб’уна* ▲ brak zapisów

ciłuszeczka zdr. ‘piętka’. [Ostatnia kromeczka jak się nazywa?] *Ciłuszeczka, tak, a u was tak nazywaś czy nie?* KS22 ◇ ukr. zdr. *уіа’ууеуека* od *уіа’ууека* ▲ Siab; Hrecz, Maćk *całuszka*

czerstwieć ndk / **poczerstwieć** dk ‘ts.’. *Ón czystwiejè, twardy robi się, to wil’gotno, to już ón pòkwitnié, to już jego jeść ni można, a tak ón pòczystwieje, alie można jeść z barszczem* KS22 ▲ Hrecz

kąsecz[ek], kusecz[ek] (chleba) zdr. ‘kawałek’. *Mama każe, chlieba kusecz...* [poprawia się:] *kónseczka nigdzie nie można na stolié pòłóżyć, bò zajdo i obysk*

¹⁸ Formy *chlib*, *pikć*, *świży* i podobne traktują jako warianty fonetyczne, gdyż w polszczyźnie Dorohania dawne *e* pochylone w pozycji akcentowanej jest realizowane dwojako: w postaci *e* lub *i*, np. *mliko*, *wim*; tak samo wyraz *syr* traktują jako kontynuant dawnych grup *ir*, *yr*. Często te formy są również podtrzymywane wpływem ukraińskim, por. *хліб*, *свіжий*, *сир*.

[‘przeszukanie’] *roblio* JŚ49 ◇ ukr. zdr. *куч'очок* od *куч'ок*, ros. zdr. *куч'очек* od *куч'ок* ▲ brak zapisów

kromeczka zdr. ‘ts.’. [A te kawałki chleba, jak się pokroi?] *Krómeczki* KS22 ▲ Siab (też przest. *okrajek*); Oleszk → *skibka*

kwitnąć* ndk / **pokwitnąć** dk ‘pleśnieć’. *Ōn czystwiejē, twardy robi siē, to wil'gotno, to juź ōn pōkwitniē* KS22 © SJPD fraz. ▲ Siab; Oleszk dk *zakwitnąć*

mąka ‘ts.’. *Zaraz wszystko jēst: i zboże, i monka, i krupa* KS22 Δ **biała mąka** ‘oczyszczona mąka pszenna’. *Kiedyś ja tej białej monki chib'a widziała czy tej wermyszeli białej, jak zaraz je* MJ27 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

skibka ‘kromka’. [A mówi się *skibka*?] *Skibka* [A co to jest?] *Nu można mówić i skibka, można mówić i krómeczka* [A częściej jak mówią?] *Nu my mówim krómeczka, krómeczka chleba* KS22 ◇ ukr. *к'убка* ▲ Siab; Hrecz → *kromeczka*

twardzieć* ndk ‘stawać się twardym’. *Prendko un [chleb] twardzieji, wezmisz i na drugi dzień juź twardy taki* KS22 © SJPD rzad. ▲ brak zapisów

wermyszel ‘makaron w kształcie cienkich nitok’. *Kiedyś ja tej białej monki chib'a widziała czy tej wermyszeli białej, jak zaraz je* MJ27 ◇ ukr. *вермишель* ▲ Hrecz ros. *wiermiszel*

2. Owoce i warzywa, grzyby

2.1. Owoce

jabłko ‘ts.’. *Krowe wydoje, to przycedze mliczko w stōjiki szklianne, a jabłtek narwi, tō w miskie można pōstawić* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

jagody lm ‘ts.’. *Dzisiaj mliko parzone dam, a tam kistē mōłok...* [poprawia się:] *mliko dam, a tam w liēsie jagody byli* JŚ49 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

jażyna ‘jeżyna’. *Poszła dziewczyna w lias po jażyne, wzięła i z sobo skrzypke jēdyne* MJ27 ▲ Hrecz *jeżyna*

orzech ‘ts.’. *Ōrzechi, bez, jasin kułu domu* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

wisznia ‘wiśnia’. *Nie raz i nie dwa ucikała ja, u sadeczku pod to biało wisznio pocowała ja* MJ27 ◇ ukr./ros. *вишня* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

2.2. Warzywa, grzyby

burak ‘ts.’. *Trze sie na tertkie [chrzan], a potēm dōbawlio sie uksus i burak czērwoy zetrzyć tyź na tertkie* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

cebulka zdr. ‘ts.’. *Zaraz ja zetre na tertkie cebulkie i marchwe* SB32 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

fasolka zdr. ‘ts.’. *Kartoflia, burak, kapusta, fasol'ka, tej taki barszcz* KS22 ▲ Oleszk i Hrecz *fasola* (por. Siab *kwasola* z ukr.)

grzyb, zdr. **grzyb[ek]** ‘ts.’. *Grzyby, grzybów nasuszyć te i jeszcze grzybków łożyć w zupki, to i dobra zupka* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

kapusta ‘ts.’. *Trzeba iść kapusty nakryzyć do barszczu, bô beńdzié barszcz bész kapusty* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

kartofla¹⁹ zbior. ‘ziemniaki’. *Wszystko w liudziów brali, kartoflié na nasienie* MJ27 ◇ ukr. gwar. zbior. *карп'юфля* ▲ Siab; Oleszk (też *barabola* i *ziemniak*), Hrecz (por. Maćk – *kartopla*, Sat obok *kartofel* i *barabola*) → kartoszka

kartoszka zbior. ‘ziemniaki’. *Idź patrzaj, zgótowana już kartoszka?* KS22 ◇ ros. *карп'ювка* ▲ Hrecz → kartofla

march[wa] ‘marchew’. *Zaraz ja zetre na tertkie cebulkie i marchwe* SB32 ◇ por. ukr. *м'орква* ▲ *marchwa* (też *marchwia*) Siab; Oleszk, Hrecz

ogórki lm ‘ts.’. *Zaraz wszystko jést, i pómidory, i ogórki, i kartoflia* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

pomidory lm ‘ts.’. *Zaraz wszystko jést, i pómidory, i ogórki, i kartoflia* KS22 ▲ Oleszk, Hrecz (por. Maćk ros. *pamidory*)

3. Mięso i produkty mięsne

kielbasa ‘ts.’. *Kielbasy jak narobio, to tam trzymali, żeb nie zépsuła sie prentko* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

mięso, zdr. **mięsko** ‘ts.’. *Ón, widno, człowieka zabił, tów hólódowkie, tej gotuji te mięso* MJ27. *Jak zakolim kabana, mientkié miensko óbrzynamy, pösolim, damy tendy liécia i pieprzu i zakładamy w takie baneczki* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz (też ukr. *miaso*)

słonina ‘ts.’. *Słónine, miensó, jak kłóli kabany, tó jedli* KS22 ▲ Siab; Sat (też ukr. *sało*); Oleszk, Hrecz

tuszonka ‘konserwa z duszonego mięsa’. *Nazywa sie tuszonka taka, tó bardzo dobrze, ono takie jak świeże, dobre jeść* KS22 ◇ ukr. *тушонка*, ros. *тушёнка* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz, Maćk

4. Nabiał i związane z nim czynności

cedzić ndk / **przecedzić** dk ‘ts.’. *Kastrul’ki, garnuszki takie, dziżeczki mliczko cedzić. Krowe wydoje, to przycedze mliczko w stójiki szklianne* KS22 ▲ Siab; Oleszk

jajo, jajko ‘ts.’. *Przez noc ono postoji, a rano nam trzeba wlie... [poprawia się:] wliác jaje... [poprawia się:] jaj wbić* KS22 Δ **jajko na twardo** / **jajko na miętko**. *Jest na twardo, jest na mientko można zgótować* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

¹⁹ SW jako wyraz prowincjonalny od *kartofel* u Mickiewicza, Słowackiego i Chmielowskiego, SGPK z Litwy, SJPD dawn., dziś gwar. za SWil.

kisły (o mleku) ‘tu: kwaśny, zsiadły’. *Naparzę mlika dzieciom, dzisiaj mliko parzone dam, a tam kiste mółók...* [poprawia się:] *mliko dam* JŚ49 ◊ ukr. *кислий*, ros. *кислый* ▲ Siab; Hrecz

kisnąć ndk / **skisnąć** dk ‘ts.’. *Postawić słodkie [mleko] tej zrobi sie kiste z niego, póstoji tej kis...* [poprawia się:] *skisni* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

masło ‘ts.’. *Masła czy marharyny wrzucić i misisz, pómisić jego, ono póstoji, stanie już schodzić, brać tej robić na deczki* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

maślanka ‘ts.’. *Maślanka zostaji już, nazywa sie maślanka* KS22 ▲ Siab; Oleszk

mleko (mliko), zdr. **mleczko (mliczko)** ‘ts.’. *Jak nie ma [krowy], to trzeba kupować mlieko. Zdasz na mienso, jak ona mlika ni daje* KS22. *Mojim dzieciom mliczko daje [krowa]* MJ27 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

odegrzać (ser) dk ‘tu: warzyć’. *Odegrzać dwie [poprawia się:] dwa stójiki, czy trzy, czy cztery i taki wóreczyk je, na ten wóreczyk odrzucić jego, syrowatka ściekni, a potem położy sie jeszcze pod kamień jego, nu pólieży pód kamieniem, tej bierz, tej rób pirogi* KS22 ◊ ukr. dial. *vidzipte^lamu* ▲ Siab (por. Hrecz warzyć)

parzony (o mleku) ‘ts.’. *Naparzę mlika dzieciom, dzisiaj mliko parzone dam, jutro jakichś zacirkie dam* JŚ49 ▲ brak zapisów

ser (syr) ‘ts.’. *To po rusku twar^log mówio na syr, a my ni mówim twar^log, my mówim syr* [poprawia się:] *ser* SB32 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

słodki (o mleku) ‘tu: świeże’. *Ja bardzo lubiała słodkie mliko i chlieb* HR42 ◊ ukr. *col^lodku^l* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → świeży

syrowatka ‘serwatka’. *Na ten wóreczyk odrzucić jego [ser], syrowatka ściekni, a potem położy sie jeszcze pod kamień* KS22 ◊ ukr. *cup^lovamka* ▲ Siab (por. Oleszk, Hrecz i Sat *serwatka*)

śmietana (śmitana), zdr. **śmietanka (śmitanka)** ‘ts.’. [A mleka się dodaje do ciasta?] *A jakżeż! Mleko, śmitane, jaja. Ja zbiera śmitanke, a mleko póstawie w góronce wodę, ono odegrzeji się* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

zгурdować się dk (o mleku) ‘zwarzyć się’. *Świże [mleko] ono nie zgurduji sie, a wiczornie może zгурdować się* KS22 ◊ ukr. *згурдуюся*, gwar. *згурдуюся* ▲ Oleszk *zhurdzić się*, Maćk *zhurdać się* (por. Siab ukr. *zwurdać się*, Hrecz *zwarzyć się*)

5. Dodatki

chrzan ‘ts.’. *Scedzić juszki z niego tej do miensa przyprawa, do kiełbasy, do miensa można jeść chrzan ten* KS22 ▲ Siab; Hrecz

cukier ‘ts.’. *Zaraz wszystko jest, i monka, i krupa, i cukier* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

drożdże ‘ts.’. *Trzeba wczynić, drożdży pólóżyć, mlekiem czy wodo rucz...* [poprawia się:] *różrobić jego* KS22 ▲ Sat; Oleszk, Hrecz

liście lm ‘tu: liście laurowe’. *Jak zakolim kabana, mientkié miensko óbrzynamy, pòsolim, damy tendy liścia i pieprzu i zakładamy w takie baneczki na litry, na pół litry i stawim w deczki, sunim w piec* KS22 ▲ Siab (por. Oleszk *listeczek bobowy*)

marharyna ‘margaryna’. *Jak jest masła czy marharyny wrzucić i misz KS22* ◇ por. ukr. r.m. *маргарин* ▲ Hrecz ukr. *marharin*, ukr./ros. *marharin*

olijka (olujka) zdr. ‘olej’. *Oliujki naliejim tendy tej pieczym. Jak na deczkie, to trzeba olijko pomaścić* KS22 ◇ por. ukr. zdr. r.ż. *олиўка* ▲ brak zapisów (por. Siab, Oleszk i Hrecz *olej*)

pieprz ‘ts.’. *Mientkié miensko óbrzynamy, pòsolim, damy tendy liścia i pieprzu i zakładamy w takie baneczki na litry, na pół litry i stawim w deczki, sunim w piec* KS22 ▲ Siab; Hrecz

przyprawa ‘ts.’. *Scedzić juszki z niego [z chrzanu] tej dō miensa przyprawa, dō kiełbasy* KS22 ▲ Siab; Hrecz

sól ‘ts.’. *Jak jest, to trzeba dawać soli, a což, to óno lepsze* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

uksus ‘ocet’. *Trze sie na tertkie, a potém dóbawlio sie uksus i burak czerwony zetrzyć tyż na tertkie* KS22 ◇ ros. *уксус* ▲ Hrecz (por. Oleszk i Sat *ocet*)

zyr ‘tuszcz’. *Żyrem pòkrasić [pierogi kartoflane] czy śmitano pòkrasić i powsu- nońć w piecu, óno w piecu pòstoji taj bardzo dobre jeść* KS22 ◇ ukr./ros. *жир* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz, Maćk

III. POTRAWY I NAPOJE, ICH PRZYGOTOWANIE

1. Nazwy potraw

barszcz, zdr. **barszczek** ‘ts.’. *Nagotuje barszczu w piecu i każe, wszystkie od- dam, zajdo żołdady głodne* JŚ49. *Kaszki mama gotowała, barszczek* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

chłódek ‘galareta mięsna’. *Kiełbasy piekli, chłódek gótowali* KS22 ◇ por. ukr. *холодець*, ros. *холодец* ▲ Siab (por. Sat ukr. *chołodec, chołodićec, studzień*, Maćk ukr. gwar. *drahla*)

deruny lm ‘placki ziemniaczane’. *Można trzyć na tertki tej pirogi z syrem pikć [poprawia się:] pieć, takie nazywajo deruny* KS22 ◇ ukr. lm *депуни* (lp *депуни*) ▲ Siab; Hrecz

hreczuszek ‘placek z mąki gryczanej’. *Wziół tam jakiegoś hreczuszka w torbecz- ki, ziemi nabrać, wklionł, przyżegnał* MJ27 ◇ por. ukr. pot. *гrecушник* ▲ brak zapisów

kasza, zdr. **kaszka** ‘ts.’. *Pszono znow sypi sie w stempe i poki aż ni stłuczco, ży prosa tam ni ma, tej kasze gótować z tego* KS22. *Kaszki mama gotowała* HR42 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz, Maćk

krupnik ‘ts.’. *Ona taka była krepka i wysunęła ten krupnik, to u nas krupnik nazywaś, tak wysunęła i na niego tego baniaka i jego... na niego wyliała tego baniaka* MJ27 ▲ brak zapisów

kutia ‘kutia: tradycyjna potrawa wigilijna, przyrządzana z gotowanej pszenicy, kaszy lub ryżu i utartego maku, z miodem i bakaliami’. *Jinczmięń [poprawia się:] rys bierzy się, tej gotuji sie rys, tej słodzi sie cukrem abo miodem, tyj taka kutia* KS22 © SWz ukr., SJPD przest., SGPK na pograniczu ruskim (obok *kucja*) ◇ ukr. *кут'я* ▲ Siab; Sat *kucia*; Oleszk, Hrecz

pampuszki lm ‘placek, pączek’. *Moja mama mieli w żarnach pszéniczkie na pampuszki, bó beńdzie bal’* MJ27 ◇ ukr. lm *namnyuk'u*, ros. lm *namnyuku* (ukr./ros. lp *namnyuka*) ▲ Siab lm zdr. *pampuszczki*; Oleszk (lp *pampuszek*)

pierogi kartoflane ‘placki ziemniaczane z białym serem’. *Kartoflianych tych piérogów napikć z syrem, tyże w rynkie te złożyć* KS22 ◇ por. ukr. *картонляни нупоꝛ'у* ▲ brak zapisów

pierogi₁ lm, zdr. **pierożki** ‘ts.’. *Jak pirogi zalepić, jak ciasto ni różkaczész?* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

pierogi₂ lm, zdr. **pierożki** ‘bułki z nadzieniem’. *Czasem weźmim białyj monki tej pieczym piérożki jakieś, ciastko* KS22 ◇ por. ukr./ros. lm *nupoꝛ'u* (ukr. lp *nup'iz*, ros. lp *nup'oz*) ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz zdr. *pierożki* (por. Maćk ukr./ros. *warzeniczek*)

placek, zdr. **placuszek** ‘ts.’. *Potem kaczatkó różkaczywać pliaccki te i pirożki liepić. Różkaczać takiego krugłégó pliacuszka i łożyć tendy syr, tej liepisz* KS22 ▲ Sat; Oleszk, Hrecz

sup ‘zupa’. *Jedne żonkie postali, ona stała gótować w piecu tam jakiś sup* MJ27 ◇ ukr./ros. *cyn* ▲ Oleszk, Hrecz, Maćk → zupa

zacierka ‘ts.’. *Dzisiaj mliko parzone dam, jutro jakijś zacirkie dam, a tam kiśe mótók...* [poprawia się:] *mliko dam* JŚ49 ▲ Oleszk

zupa, zdr. **zupka** ‘ts.’. *W zupe kryszym, trzemy, w barszcz [machewkę]. Grzyby, grzybów nasuszyć te i jeszcze grzybków łożyć w zupkié, to i dobra zupka* KS22 ▲ Siab → sup

2. Przygotowanie potraw: nazwy, określenia i czynności

2.1. Przygotowanie pieczywa

ciasto²⁰, zdr. **ciastko** ‘ts.’. [Jeśli się ciasto piecze, to ja mówię „nie mogę wyjść, bo ja ciasto...”?] *Tak, trzeba patrzyć ciasto. Ciastko czasem pieczym, bó chlieb to nam przywożo* KS22 ▲ Siab; Sat (też zdr. *ciasteczko*); Oleszk, Hrecz

²⁰ W tekstach regularnie używa się formy deminutywnej *ciastko*, ogólnopolskie *ciasto* zostało powtórzone za eksploratorem.

lepić (pierogi) ndk / **zalepić** dk ‘ts.’. *Można z jagódami lepić [pierogi], można z syrem lepić, z jabkami można lepić. Jak piroga zalepić, jak ciasto ni różkaczysz?* KS22 ▲ Siab; Hrecz

miesić* (**misić**) ndk / **pomiesić** (**pomisić**) (ciasto) dk ‘rozrabiać, rozczyniać’. *Jaj wbić, jak jest masła czy marharyny wrzucić i misisz, pòmisić, pòmisić jego, ono pòstoji, stanie już schodzić, brać tej robić na deczki* KS22 © SJPD bez kwal. ◇ por. ukr. *mic’umu* / *nomic’umu*, ros. *mec’umь* / *nomec’umь* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz (też *mięsić*) → zamiesić

nasiać (mąki) dk ‘ts.’. *Mónki nasiejim żytnij, damy wody, rozklóćim* KS22 ▲ Hrecz

podchodzić ndk / **podejść** (o cieście) dk ‘tu: wyrastać’. *Ciasto robi sie na deczkach, na takie formy łoży sie, a ono jeszcze pòdchodzi troszku. Ono jeszcze na deczkach podejdzi, pòsmarować jajem z wierzchu* KS22 ◇ ukr. *niđx’odumu* / *niđiũm’u*, ros. *nodxod’umь* / *nodoũm’u* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → *podrastać, schodzić*

podrastać (o cieście) ndk ‘ts.’. *Wtenczas w piec łożysz ciastko i ono pòdrasta znow, wiency i dobre, puchkie takie* KS22 ▲ Hrecz → *podchodzić, schodzić*

rozczyniać (ciasto) ndk / **rozczynić** dk ‘ts.’. *Jak jest drożdży, to dróżdżamy rozczyniamy, a nie, tò taka zakwaska z chleba* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz → *uczyniać*

rozkaczywać ndk / **rozkaczać** dk ‘rozwałkowywać’. *Potém kaczałkò różkaczywać pliacki te i pirożki lepić. Różkaczać takiego krugłegò pliacuszka i łożyc tendy syr, tej liepisz, tej gotujisz, na wode rzucasz, woda gotuji sie, rzucac i gótować* KS22 ◇ ukr. *pozkačyvamu* / *pozkač’amu* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz; Maćk *kaczać, taczać*

rozrobić (ciasto) dk ‘ts.’. *Trzeba wczynić, drożdży pòłożyc, mlekiem czy wodo różrobić jego* KS22 ▲ brak zapisów → *rozczyniać*

sadzać ndk / **posadzić** dk ‘ts.’. *Sadzam [chleb do pieca], a coż, żeb piekło się. Jutro można pòsadzić, nu kiedy wychodzi* KS22 ▲ Siab; Hrecz, Maćk; Oleszk *wsadzać / wsadzić*)

schodzić (o cieście) ndk ‘tu: rosnąć’. *Ono [ciasto] pòstoji, stanie już schodzić, brać tej robić na deczki* KS22 ◇ ukr. dial. *cx’odumu* ▲ Siab → *podrastać, podchodzić*

uczyniać (**wczyniać**) (ciasto) ndk / **uczynić** (**wczynić**) dk ‘ts.’. *Trzeba wczynić [ciasto], drożdży pòłożyc, mlekiem czy wodo różrobić jego* KS22 ◇ ukr. *učuň’jamu* / *učuň’umumu* ▲ brak zapisów → *rozczyniać*

zakwaska ‘ts.’. *Jak jest drożdży, to dróżdżamy rozczyniamy, a nie, tò taka zakwaska z chleba – jak pieczym, to óstawiamy troszki, nu łyżkié, może czuť wiency i ona stoi* KS22 ▲ Sat; Hrecz

zamiesić* (**zamisić**) (ciasto) dk ‘rozczynić, wyrobić’. *Ono [ciasto] tam schodzi, a na drugi dzień zamiesić tej piké* KS22 © SL, SJPD rzadk. ◇ por. ukr. *zamic’umu*, ros. *zamec’umь* ▲ Siab; Oleszk i Hrecz (też *zamięsić*) → *miesić*

2.2. Przygotowanie zup i potraw głównych

dymić ndk ‘wędzić’. *Słónine czasem dymim, żeb była kôpczona słonina, a mienso ni* KS22 ◇ ukr. gwar. *ɔum^limu* ▲ brak zapisów

gotować ndk / **zgotować*** dk ‘ts.’. *Tatko mówi, chodźmy ja wezne siekire ja go zarombie, bo on liudzi gotuję ta je. Liudzi wszystkie byli w liesi, alię wydziliali jedne tak kôbiete czy męnszczyzne, żeb co niebońdź zgotowała ta zanesła w lias* MJ27 © SJPD *zgotować* przest., dziś reg. ▲ Siab; Sat (też *warzyć*); Oleszk, Hrecz → *nagotować*

klócić* ndk / **pokłócić** dk ‘ubijać; mieszać’. *Nazbierać dwie litry [śmietany] w ten butyl^l i jego klócić i robi sie masło, zrobi sie, pokłócić trochu* KS22 © SL, SGPK ◇ por. ukr. *kolom^lumu* / *pokolom^lumu* ▲ Siab; Hrecz → *rozklócić*

kopczony ‘wędzony’. *Słónine czasem dymim, żeb była kôpczona słonina, a mienso ni* KS22 ◇ ukr. *к'опч'ений*, ros. *копч'енный* [kapcz'onnij] ▲ Siab; Hrecz ros. *kapczony* (por. Oleszk *korpic* / *zakorpic* z ukr./ros.)

krajać, kroić ndk ‘ts.’. *Może noża ni byłō, to łamali, my nożem krajali.* [A co się z chlebem później robi? Łamie się, kroi?] *Kroim, kroim nożem* KS22 ▲ Oleszk, Hrecz dk *pokroić*

kryszyc ndk / **nakryszyc, pokryszyc** dk ‘kruszyć, drobić’. *Można kryszyc [chleb], na mliko nakryszysz, ono mientkie takię. Trzeba isć kapusty nakryszyc dō barszczu* KS22 ◇ ukr. *krysh^lumu* / *nakrysh^lumu*, *pokrysh^lumu* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz, Maćk

kwasić ‘ts.’. *Dobrze kwasić u nich [w beczkach], oni twarde* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

lać, nalewać ndk / **wlać, nalać** ‘ts.’. *Do krużki liać tej pić [mleko]. [A mówi się nasypać mleka?] Nie, naliewać. Szklianna banka taka zrobiona, w te szklianki nalać gazy, nafty. Przez noc ono postoji, a rano nam trzeba wlie... wliać jaje... jaj* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

łożyć* ndk / **położyć** dk ‘kłaść, stawiać’. *Syr łożo, jagody łożo, co jeszcze? Trzeba wczynić, drożdży pōłożyć, mlekiem czy wodo różrobić jego [ciasto]* KS22 © SPXVI, SL XVII–XVIII w., SW dawn. i gwar., SJPD przest. ◇ por. ukr. *lozh^lumu*, ros. *лож^lуть* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

łuszpajka ‘łupina ziemniaków’. *Poóbierać jo [kartoflę], żyb była czysta, żyb bęz łuszpajków była* KS22 ◇ ukr. *lyun^lauka* ▲ Hrecz, Maćk (por. Oleszk *łuszpa*)

maścić ndk / **pomaścić** dk ‘ts.’. *Brać masło tej maścić chlieb, tej jeść. Jak na patel^lnie czy na deczkie, tō trzeba olijko pōmaścić, pōsmarować* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → *pokrasić, posmarować*

mieszać ndk ‘ts.’. [A żeby się nie przypaliło, to trzeba ...?] *Mieszać, tak* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz *mięszac*

nagotować dk ‘ts.’. *Pirogów nagótować w te rynkie, kartoflianych tych pięrogów* KS22 ▲ Siab; Hrecz → *gotować*

nalewać zob. łąć

napieké (napiké) dk ‘upiec dużo’. *Kartoflianych tych piérogów napiké z syrem, tyże w rynkie te złożyć* KS22 ◇ ukr. *hanik^lamu* ▲ Siab (por. Oleszk i Hrecz *napiec*)

obierać ndk / **poobierać** dk ‘ts.’. *Może w ciebie ni było jò [kartofli], ni było co óbirać. Poóbierać jo* [kartoflę], *żyb była czysta* KS22 ▲ Siab; Hrecz (por. Maćk dk ukr. *nałupić*)

oparzyć, sparzyć dk ‘ts.’. *Ona mówi, że ja Tatara sparzyła pewnie. Óna jego óparzyła bardzo, tej sama żywa zostałaś, bo ón byłby zabił* MJ27 ▲ Siab i Hrecz *poparzyć*

palić (w piecu) ndk / **rozpalić, zapalić** dk ‘ts.’. *Trzeba coś gótować w piecu czy piké, tó trzeba palić. Jak ni różpalisz, to palić sie ni beńdzi. Zapalić i beńdzie ogień* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

parzyć ndk / **naparzyć** dk ‘ts.’. *My czurchali weres i mama jego tam góronco wodo parzyła i piekli hréczuszki* MJ27. *Naparzę mlika dzieciom, dzisiaj mliko parzone dam, jutro jakichś zacirkie dam* JŚ49 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz (też dk *zaparzyć*)

piekć (piké) ndk / **spiekć (spiké)** dk ‘piec’. *Dzisiaj można piké chlib, jest piecy. Spieczysz, toj lieży i trzy, cztery dni* KS22 ◇ ukr. *nekm^lu / cnekm^lu* ▲ Siab (por. Oleszk, Hrecz i Sat *piec*)

pokrasić dk ‘ts.’. *Żyrem pókrasić [pierogi kartoflane] czy śmitano pókrasić i powsunoić w piecu* KS22 © SJPD rzad. ▲ brak zapisów → posmarować

pomyć dk ‘ts.’. [A jak jest stół brudny, to co trzeba zrobić?] *Trzeba pomyć i óbruskiem zaścielić czystym tej* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk

posmalić się dk ‘ts.’. *Patrzam sie, żyb nié posmaliłóś [ciasto]* KS22 ▲ Siab *zasmalić*

posmarować dk ‘ts.’. *Jak na patelnie czy na deczkie, tó trzeba olijko pómaścić, pósmarować* KS22 ▲ Siab; Sat (też ukr. *namaszczać*) → maścić; pokrasić

przegotować się dk ‘ts.’. *Wydawać [kartoszkę], bo ona przegotujis, taj ni dobra* KS22 ▲ Hrecz (por. Sat ukr./ros. *przewarzyć*)

przystygnać* ‘ostygnać, zastygnąć trochę, niewiele, częściowo’. *Potém wysuwasz z pieca, skladasz na miskie, czy takie duże miski jest, czy tak na stół lożysz, ono przystygni, żyb ni góronce było, tak wte.nczas jimy* KS22 © SJPD dawn. ▲ Siab (też *ostygnąć, zastygnąć*)

przyszykować* ‘przygotować coś, sądząc, że będzie to potrzebne’. *Jak przyjeżdża ródzina, gości, już tam przyszykuje coś liepszeńkie jeść* MJ27 © SGPK ▲ brak zapisów (por. Siab *ładnuwać się* z ukr.)

rozklócić dk ‘ts.’. *Mónki nasiejim żytnij, damy wody, rozklóćim, różczyniamy* KS22 ▲ Siab; Hrecz → kłócić

scedzić dk ‘ts.’. *Scedzić juszki z niego [z chrzanu] tej dó miensa przyprawa, dó kiełbasy* KS22 ▲ Siab; Hrecz

smażyć ndk ‘ts.’. *Można na słoninie smażyć na patelni* [jajka] KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

solić ndk / **posolić** dk ‘ts.’. *Jak zakolim kabana, mientkié miensko óbrzynamy, pòsolim, damy tendy liścicia i pieprzu i zakładamy w takie baneczki* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

spalić się ‘ts.’. *Siedze patrzam, zaglondam, odkryje piec popatrzam sie, jak ono tam, ni popaliło sie, ni zapaliło się, a może spaliłoś* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

szkórka, zdr. **szkóreczka** ‘skórka’. *Szkórkié [marchewki] szkrabać tej jeść* KS22 ◊ ukr./ros. *ук^дьпка*, zdr. *ук^дьпочка* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz, Maćk

szkrabać ndk / **zszkrabać** dk ‘skrobać’. *Szkórkié [marchewki] szkrabać tej jeść. Nożem zszkrabać szkóreczki te* KS22 ◊ ukr. *шк^рябати / зішк^рябати* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Maćk dk *wyszkrabać*

ścierać (ścirać) ‘ts.’. *Trzeba ścierać [okruchy] szmatko mokro* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

tłuc ndk / **potłuc**, **stłuc** dk ‘tłuc’. *Nó stemporem tłuczo, taki stempor brać renkamy dwoma i tłuc aż poki ni stłuczysz na pszono. Śmitano potłuc [kartofle] tej do stołu stawić tej jeść* KS22 ◊ ukr. *мовк^м’у / номовк^м’у, стовк^м’у* ▲ brak zapisów (por. Sat, Oleszk i Hrecz *tłuc*)

trzeć ndk / **zetrzeć** dk ‘ts.’. *Trze sie na tertkie, a potém dóbawlio sie uksus i burak czerwony zetrzyć tyż na tertkie* KS22 ▲ Sat; Oleszk, Hrecz

ukrop²¹ ‘ts.’. *Góronca woda? Nu jak ona nazywa się? Ukróp* KS22 ▲ Sat *ukr^op*; Oleszk (por. Siab ukr./ros. *kipiat^ok*)

wbić (jajek) ‘ts.’. *Przez noc ono postoji, a rano nam trzeba wlie... [poprawia się:] wliac jaje... [poprawia się:] jaj wbić* KS22 ▲ Hrecz

wrzucić ‘ts.’. *Jak jest, masła czy marharyny wrzucić i misić* KS22 ▲ Siab; Sat (por. Hrecz *kinąć*)

wysuwać ‘ts.’. *Potém wysuwasz z pieca, składasz na miskie* KS22 ▲ brak zapisów

zapalić się dk ‘ts.’. *Odkryje piec popatrzam sie, jak ono tam, ni popaliło sie, ni zapaliło się, a może spaliłoś* KS22 ▲ Siab; Oleszk

zgotowany* ‘ugotowany’. *Idź patrzaj, zgotowana już kartoszka?* KS22 © SJPD przest. ▲ Siab; Hrecz

3. Określenia żywności

czerstwy ‘ts.’. *Jak długo leży, to j czerstwy* [chleb] KS22 ▲ Siab; Oleszk

gęsty ‘ts.’. *Żeb ni był gensty bardzo, bô un jak gensty, tó twardy* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

²¹ Informatorka potwierdza, że wyraz *wrzątek* nie jest jej znany: [A „wrzątek” się mówi?] *Wrzonték?* [Nie ma takiego słowa?] *Nie* KS22.

gorący ‘ts.’. *My czurchali weres i mama jego tam góronco wodo parzyła i piekli hręczuszkę* MJ27 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

gorzki ‘ts.’. *Ni trzeba trzymać długo [mleko], żyb stójało, psuji sie też, gorzkie robi się* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

lepki (o cieście) ‘ts.’. [I jakie to jest ciasto, jak ono opadnie?] *Nazywa się że liepké ciasto, liepkie* KS22 ▲ Siab

miętki ‘miękki’. *Wódyczko jego pomóczymy, żeb ón był mientki, żeb ni był twardy i znów w piec* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

puchki (o cieście) ‘puszysty’. *Wtenczas w piec łóżyysz ciastko i ono pódrasta znów wiency i dobre, puchkie takie* KS22 ◇ ukr. *nyxk¹uü* ▲ Siab; Hrecz

rzadki ‘ts.’. *Pirsze mliko rzadkie, a wże poslednie mliko, tó żyrniéjsze* JŚ49 ▲ Oleszk, Hrecz

świeży (świży) ‘ts.’. *Świże [mleko] ono nie zgurduji się* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz → słodki

tuchły ‘tęchły’. *Ona [mąka] tuchła, to ni można pikć* KS22 ◇ ukr. *m¹yx¹uü* ▲ Siab; Hrecz

twardy ‘ts.’. *Wódyczko jego pomóczymy, żeb ón był mientki, żeb ni był twardy i znów w piec* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

wkusny ‘smaczny’. *Patrzam się, żeb ni posmalilo się [ciastko], żeb dobreńkie było chce się, wkusne* KS22 ◇ ros. *вк¹усный* ▲ Hrecz, Maćk

zimny (o jedzeniu) ‘ts.’. *Liochi takie byli wykópane glimboko, tam ono [jedzenie] zimne stójało* KS22 ▲ Siab; Sat; Hrecz

żyrn[y] ‘tłusty’. *Pirsze mliko rzadkie, a wże poslednie mliko, tó żyrniéjsze* JŚ49 ◇ ukr. *ж¹ирний*, ros. *ж¹ирный* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

4. Napoje

czaj[ek]²² zdr. ‘herbata’. *Dobre ciastko półuczy się, można jeść z czajkiem, mliekiem* KS22 ◇ ukr./ros. *чай*, zdr. ukr. *чай¹ок* / ros. *ча¹ёк* ▲ Siab; Oleszk (obok *arbata*), Hrecz, Maćk

wino ‘ts.’. *Stawi się na stół wódki butel’, wina* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

wódka ‘ts.’. *Ja wódki nie pije, nie używam* SB32 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

²² Wyraz *czaj* notowano w SW jako gwar. przez ros., cytat ze Słowackiego, SGPK za słownikiem Orgelbranda. Znajduje się również wśród rusycyzmów dziewiętnastowiecznych opisanych przez Halinę Karaś: H. Karaś, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996, s. 117.

5. Naczynia

baniak ‘ts.’. *Wysunęła i na niego tego baniaka wylała* MJ27 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

banka, zdr. **baneczka** ‘bańka, słoik’. *Szklanna banka taka zrobiona. Jak zakolim kabana, mientkié miensko óbrzynamy, pòsolim, damy tendy liścia i pieprzu i zakładamy w takie baneczki na litry, na pół litry i stawim w deczki, sunim w piec* KS22 ◇ ukr./ros. б'анка, zdr. б'аночка ▲ Siab; Sat (też zdr. b'anoczka z ukr./ros.); Oleszk, Ziel, Maćk → słoik

beczka ‘ts.’. *Z kliepek robi sie kadlub, beczke robi sie z kliepek* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

butel* ‘butla, duża butelka’. *No stawi sie na stół wódki butel, wina* KS22 © SL bez kwal., SGP PAN, SGPK, SJPD dawn. reg. u Kraszewskiego i Mickiewicza ◇ por. ukr. б'умель ▲ Oleszk

czaw^lun ‘duże naczynie z żeliwa’. *To sagan, to takij czaw^lun, sagan jest z dwoma uszamy, nazywajo na niego sagan* KS22 ◇ ukr. чаб'ун ▲ Hrecz i Maćk czawun

czerpaczek zdr. ‘chochla’. *Sypie [zupę] łyżko, łyżko czy czèrpaczkìem* KS22 ◇ ukr./ros. zdr. чepнaч'ок od чepнa'к ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

deczka ‘blacha do pieczenia’. [To pieczenie na czym?] *Na czemu? Nu taki deczki, oliujki naliejim tendy tej pieczym, robim* KS22 ◇ ukr. dial. д'ечка ▲ Siab; Oleszk (też deka), Hrecz

dojuneczka ‘naczynie do dojenia mleka’. *Dzięccki mliczko cedzić, krowki dojć dojuneczkie, wydojć krowe* KS22 ◇ por. ukr. д'юн'уця ▲ brak zapisów (por. Oleszk i Hrecz dojniczka z ukr.)

dzieża, zdr. **dziezka**, **dzieżeczka** ‘ts.’. *Taka dziża zrobiona nakrywa sie nakrywko, nu nakrywa sie wieczkiem. Taka dziżeczka z uszkiem, garniec nazywany* KS22 ▲ Siab; Oleszk (też dzieżczyzna / dzieżczynka), Hrecz

forma ‘ts.’. *Ni w formach, ni w czemu ni piekli, ni w formach czy na deczkach nie, tak na piec rzucali, układali* KS22 ▲ Siab; Sat; Hrecz

garnek²³, zdr. **garnuszek** ‘ts.’. *Ni ma tych garnków dużych zaraz, kiedyś byli oni, a zaraz niè ma. Garnuszki takie kiedyś byli, zaraz ich ni ma, ni gotujo w garnuszkach, zaraz na płytkach tej ni ma garnuszków, tyl'ko kastrul'ki* KS22 ▲ Siab; Sat (też garczek); Oleszk (też garniątko), Hrecz

garniec ‘ts.’. [A garniec? Jest coś takiego?] *Garniec? Taka dziżeczka maliunia, garniec* KS22 ▲ Siab (por. Oleszk garniec ‘miara zboża’)

kaczalka ‘wałek do ciasta’. *Potèm kaczalkò różkaczywać pliacki te i pirożki liepić* KS22 ◇ ukr. кач'алка ▲ Siab; Oleszk, Maćk

²³ Na podstawie przytoczonych przykładów można przypuszczać, że znaczenie rodzimego *garnek* zostało zawężone, prawdopodobnie pod wpływem ukr. горнятко ‘naczynie gliniane’.

kadłub ‘ts.’. *Z kliepek robi sie kadłub, nu, beczke robi sie z kliepek* KS22 ▲ Oleszk

kastrulka zdr. ‘garnek’. *Baniaka mo[ż]na postawić czy kastrulkie postawić na tem pieczku* KS22 ◇ ukr. zdr. *кастр'улька* od *кастр'уля* ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz, Maćk → garnek

kazan[ek] zdr. ‘kociołek’. *Siedzi menszczyzna i w kazanku coś gotuję* MJ27 ◇ ukr. zdr. *казан'ок* od *казан* ▲ Oleszk

krużka ‘kubek’. *Do krużki liać tej pić [mleko]* KS22 ◇ ros. *кружка* ▲ Hrecz

łopata, zdr. **łopatka** ‘ts.’. *Wyrablia sie chliebek takimy bulęczkamy na łopatki i w piec* KS22 ▲ Sat; Oleszk, Hrecz

łyżka, zdr. **łyżeczka** ‘ts.’. *Ja pamientam, jak róbili te drzwiane łyżki i takie łyżeczki fajne porobio* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

makutra ‘ts.’. [A co to jest makutra?] *Makutra taka duża była kiedyś, zara ich ni ma tych makutrów* KS22 ▲ Oleszk, Hrecz (por. Siab i Sat *makitra* z ukr.)

maselniczka zdr. ‘ts.’. [A jeszcze w czym się trzyma masło?] *A masło? Takie je maselniczki na masło* KS22 ▲ Siab (por. Maćk *maśniczka* z ukr.)

miska ‘ts.’. *W misicy my miësim, miska taka duża, to i w miskach misi* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz → talerz; talarka

nakrywka ‘ts.’. *Taka dziża zróbiona nakrywa sie nakrywko, nu nakrywa sie wieczkiem, nakrywko tako i róczyniamy [chleb]* KS22 ▲ Oleszk → wieczko

niecki lm ‘ts.’. *W nieckach można misić* KS22 ▲ Sat *necki*; Oleszk, Hrecz

nóż, zdr. **nożyk** ‘ts.’. *Układali na piecy [chleb], a potem podszkrabuję się nożem. Nie, ni trzeba jo [marchewkę] strugać, tak nożykiem pòszkrabać* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

patelnia ‘ts.’. *I łyżki, i miski trzeba kupić, kastrulki kupić i, jak ona nazywaś, patelnia i deczke i wszystko trzeba kupić* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

posuda ‘naczynie’. *Mysnik zróbiony do posudy na miski, tam stawio* KS22 ◇ ros. *носьда* [pas'uda], por. ukr. *носьд* ▲ Siab; Oleszk, Hrecz, Maćk

rynka* ‘rondelek z rączką lub dwoma uszkami’. *Pirogów nagõtować w te rynkie, kartoflianych tych piërogów napikć z syrem, tyże w rynkie te złożyć* KS22 © SL, SW, SJPD reg., SGPK ▲ brak zapisów (por. Oleszk *rynka* ‘doniczka gliniana’ z ukr.)

sagan²⁴ ‘ts.’. [A *sagan*, takie słowo jest?] *To sagan, to takij czaw'un, sagan jest z dwoma uszamy, nazywajo na niego sagan* KS22 ▲ brak zapisów → czaw'un

słoik ‘ts.’. *Krowe wydoje, to przycedze mliczko w słójiki szklianne* KS22 ▲ Siab → banka

stępa ‘ts.’. *Stępa? A tłukć proso tłukć na ka... na pszono* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

²⁴ Por. w Siaberce wyraz zanotowany jako nieznan: [A co to jest *sagan*?] *Takie to słowo jest, alie ja to jego nie wim, co to do czego ono należy* MG36.

stępor ‘ts.’. *Stemporem tłuczo, taki stępor brać renkamy dwoma i tłukć, aż poki ni stłuczysz na pszono* KS22 ▲ Siab; Oleszk

talerz ‘ts.’. [A z czego się jadło?] *Nu z тари́лки, z miski* [Kiedyś, dawno] *I zaraz i to dawno, i zaraz jest i miska, i taliérz* KS22 ▲ Siab; Oleszk → miska, тари́лка

тари́лка, zdr. **tarileczka** ‘talerz, miska’. [A w czym się je?] *W czemu jedzo? W miskach, тари́лках, тарилечки takie je, підставечки, w temu jedzo* KS22 ◇ ukr. *тапи́лка*, zdr. *тапи́лочка*, por. ros. *тапи́лка* [tar’efka], zdr. *тапи́лочка* [tar’efocz’ka] ▲ Oleszk ros. *тарелка* → miska

tertka ‘tarka’. *Trze sie na tertkie, a potém dôbawlio sie uksus i burak czérwony zetrzyć tyż na tertkie* KS22 ◇ ukr. *м’епмка* ▲ Oleszk (por. Siab, Hrecz i Maćk *tarka* i dawn. *tartka*)

wiadro, zdr. **wiaderko** ‘ts.’. *Sagan możê być i na wiadro i wiency. Krówki dojjić dojuneczkie, wydojić krowe wiaderko* KS22 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

widelec ‘ts.’. *Słóniny nakryszyć, tej jajko rozbić widelcém i na blaszê tej smażyć, tej jeść z chlebem* KS22 ▲ brak zapisów

wieczko ‘ts.’. *Taka dziża zrobiona nakrywa sie nakrywko, nu nakrywa sie wieczkiem* KS22 ▲ brak zapisów (por. Maćk *kryszka* z ukr./ros.) → nakrywka

6. Urządzenia do przygotowania i przechowywania jedzenia

czereń ‘zapiecek’. *Nu piec, czereń, czereń nazywa się* KS22 ◇ ukr. *черінь* ▲ brak zapisów

gruba* ‘piec o dużych rozmiarach, w którym palono całe kłody drzewa, ogrzewający czasem kilka pomieszczeń’. *Piec zmurowana, gruba, płyta, i było dzie palić* KS22 © SJPD dawn., SGPK ▲ Siab; Sat; Oleszk (też zdr. *grubka*)

mysnik ‘szafa albo półki na miski’. *Mysnik zrobiony do posudy na miski, tam stawio* KS22 ◇ ukr. *м’учук* ▲ Siab

piec ‘ts.’. *Ja nie paliê już dwa tygodni, to ona stoi ta piec, jak zapalim, to coś gotujim, pieczym tam* KS22 ▲ Siab; Sat (też *picz* z ukr.); Oleszk, Hrecz

płyta ‘piec żelazny’. [A na co się te drzewa rąbie?] *A palić w piecach, palić w płytach* KS22 ◇ ukr. *наум’а* ▲ Siab; Oleszk, Maćk (por. Sat *plita* z ros.)

płytką ‘kuchenka elektryczna’. *W kastrul’cy gótuje na płytcy* KS22 ◇ ukr. *наумка* ▲ Siab; Oleszk (por. Sat *plitka* z ros.)

7. Varia

cukierki lm ‘ts.’. *Ja już potém stała wieńksza taj mami goścince dam, ja bardzo rada i mówie: „Mam, ja tut wzięła ot cukierków kupiła, nacie wam”* MJ27 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

juszka ‘tu: płyn, ciecz’. *Scedzić juszki z niego [z chrzanu] tej dō miensa przyprawa, dō kielbasy, dō miensa można jęść chrzan ten* KS22 ▲ Oleszk, Hrecz (por. Siab ‘rodzaj zupy’)

obrussek zdr. ‘ts.’. *Óbruskiem nakrywa sie stół, ścieli sie* KS22 ▲ Siab; Oleszk, Hrecz

ogień ‘ts.’. *Dō róboty bardzo posyłali, jak te, jak nie pójdziész, tō ogień w piecy zalięwali wodo, że nie idziész na róbotę* MJ27 ▲ Siab; Sat; Oleszk, Hrecz

* * *

W artykule w trzech działach zawierających mniejsze grupy i podgrupy przeanalizowano 237 jednostek leksykalnych zapożyczonych i rodzimych polskich.

W pierwszym dziale przedstawiono nieliczne ogólne nazwy żywności i wyrazy dotyczące jej spożywania. Ta ostatnia grupa zawiera leksemy związane z posiłkami i leksemy określające czynności i stany, które towarzyszą wyżywieniu człowieka; przeważają tu czasowniki. Z odnotowanych 27 leksemów 9 zapożyczono: 7 z języka ukraińskiego i 2 z ukraińskiego lub/i rosyjskiego; dwa leksemy (*śniadać* i *wieczerać*) są przestarzałe i gwarowe. 3 zapożyczenia tworzą pary synonimiczne z ich odpowiednikami rodzimymi: *charcze* ~ *produkty*, *hołodowka* ~ *głodówka*, *nahodowac* ~ *karmić* i *nakormić* ~ *karmić*. Tylko 3 wyrazów (1 ukrainizmu i 2 wyrazów rodzimych) nie poświadczono w innych miejscowościach polskich na Ukrainie: *nakormić*; *wykarmić*, *zatruc się*.

W drugim dziale przedstawiono 73 wyrazy, wśród których najliczniejszą grupę stanowią leksemy określające zboża i produkty zbożowe, mniej więcej równomiernie odnotowano nazw owoców i warzyw, nabiału i związanych z nim czynności oraz dodatków. Z przedstawionych 73 leksemów 23 zapożyczono: 14 z języka ukraińskiego, 4 z rosyjskiego i 5 z ukraińskiego lub/i rosyjskiego; jeden leksem (*pszono*) jest przestarzały, jeden (*twardzieć*) – rzadko używany. 2 zapożyczenia tworzą pary synonimiczne z ich odpowiednikami rodzimymi: *pasznia* ~ *zboże*, *skibka* ~ *kromeczka*; synonimicznie używano też zapożyczeń: *kartofla* ~ *kartoszka*. 6 słów (3 zapożyczonych i 3 rodzimych) nie poświadczono w innych miejscowościach polskich na Ukrainie: *chlibyna*, *kąseczek*, *olijka*; *parzony*, *plewka*, *twardzieć*.

W trzecim dziale przedstawiono największą warstwę opisywanego słownictwa kulinarnego. Z przeanalizowanych 137 leksemów 41 zapożyczono: 26 z języka ukraińskiego, 1 z rosyjskiego i 14 z ukraińskiego lub/i rosyjskiego; 8 leksemów (*miesić*, *klócić*, *przystygnąć*, *zgotować*, *zgotowany*; *butel*, *rynka*, *gruba*) są przestarzałe i/lub gwarowe, jeden (*zamiesić*) – rzadko używany. 7 zapożyczeń używano synonimicznie z ich odpowiednikami rodzimymi: *banka* ~ *stoik*, *czawun* ~ *sagan*, *kastrulka* ~ *garnek*, *podchodzić* ~ *podrastać*, *słodki* ~ *świeży*, *sup* ~ *zupa*, *tariłka* ~ *miska*; 3 pary synonimiczne składają się z wyrazów rodzimych: *maścić* ~ *pokrasić* ~ *posmaro-*

wać, miska ~ talerz, nakrywka ~ wieczko. 14 słów (6 zapożyczonych i 8 rodzimych, w tym jednej innowacji gwarowej) nie poświadczono w innych miejscowościach polskich na Ukrainie: *pierogi kartoflane, dymić, tłukć, czereń, hreczuszek, krupnik, pokrasić, przyszykować, rozrobić, wysuwać, rynka, sagan, widelec; dojuneczka*.

Najwięcej wyrazów (54) odnotowano w grupie opisującej przygotowanie pieczywa, zup i potraw głównych; dość szczegółowo opisano nazwy naczyń (38), w tym dawnych i używanych do dziś; mniej więcej jednakowo zaprezentowano grupy określające zboża oraz produkty zbożowe (29) i spożywanie żywności (25). Do uzupełnienia na szerszym materiale pozostają nazwy owoców i warzyw (15), nazwy potraw (15) oraz nabiału (14); mało poświadczono wyrazów związanych z mięsem i produktami mięsnymi, co wcale nie dziwi, gdyż w czasach opisywanych przez informatorów mięsa jadło się mało.

Wśród opisanych 237 wyrazów znalazło się 73 zapożyczenia, co stanowi ponad 30% przedstawionej leksyki kulinarnej. Zdecydowanie przeważają ukrainizmy – 47 wyrazów, ponad dwa razy mniej jest pożyczek pochodzenia ukraińskiego i/lub rosyjskiego – 21 wyrazów, mało zapisano rusycyzmów – 5 wyrazów. Przenikanie ukrainizmów do miejscowej polszczyzny wydaje się naturalne, gdyż informatorzy co raz częściej przechodzą na język ukraiński w życiu codziennym, a tematy związane z kulinarią ciągle towarzyszą każdemu użytkownikowi języka.

Wśród odnotowanych 164 leksemów rodzimych polskich jest 12 wyrazów przestarzałych, regionalnych i/lub gwarowych, często mających paralele w językach wschodniosłowiańskich. Ich zachowanie w miejscowej polszczyźnie można wytłumaczyć brakiem wpływu współczesnej polszczyzny ogólnej oraz podtrzymującym wpływem języka ukraińskiego i/lub rosyjskiego.

Zwraca uwagę kilka innowacji gwarowych, np. *hreczuszek*, który jest własnym, nie poświadczonym w innych gwarach derywatem od zapożyczenia *hreczka*. Nie zapisano w materiale, którym dysponuję, podstawowej formy wyrazu *marchew*, który w innych miejscowościach brzmi jako *marchwa* (por. ukr. *м'орква*), można więc przypuszczać, że podobnie jest w Dorohaniu. Do nowszych wpływów ukraińskich należy zaliczyć wyrazy *piekć* i *tłukć* (por. ukr. *некти* i *мобкти*), poświadczane także w Siaberce, które w innych gwarach polskich na Ukrainie zachowują swą postać rodzimą: *piec* i *tłuc*.

Nieliczne odnotowane pary (szeregi) synonimiczne (12) pokazują, z jednej strony, współistnienie i „konkurencję” słownictwa zapożyczonego i rodzimego, np. *sup ~ zupa, skibka ~ kromeczka, tarilka ~ miska*, a z drugiej świadczą o bronieniu się polszczyzny przed wpływami obcymi, co potwierdzają liczne przykłady poprawiania się. Zapisane w Dorohaniu pary synonimiczne różnie funkcjonują w innych gwarach polskich na Ukrainie. Na przykład paralelne użycie wyrazów *świeży ~ stodka* zapisano również w pobliskiej drobnoszlacheckiej Siaberce i w oddalonych chłopskich Oleszkowcach i Hreczanach; *kastrulka ~ garnek* oprócz wymienio-

nych wsi poświadczono w Satanowie. Współwystępowanie opozycji *banka ~ stoik* i *skibka ~ kromeczka* poświadczono także w Siaberce, natomiast w Oleszkowcach, Maćkowcach i Satanowie używa się tylko *banka*, w Hreczanach *skibka*, a w Oleszkowcach *kromeczka*; odwrotnie w Oleszkowcach i Hreczanach zapisano wyłącznie ogólnopolskie *zboże* i *produkty*, a w Dorohaniu i Siaberce paralelnie używano też ukrainizmów *pasznia* i *charcze*. W sumie z Siaberką wspólnych jest 6 par synonimicznych, z Satanowem – 1 para, z Oleszkowcami – 3 pary, z Hreczanami – 4 pary.

W innych gwarach polskich na Ukrainie za Zbruczem nie poświadczono 23 wyrazów, w tym 10 zapożyczeń i 13 rodzimych polskich, co stanowi jedynie 10% badanego słownictwa, podczas gdy 90% znano i używano w sąsiednich i bardziej oddalonych miejscowościach zamieszkałych przez Polaków.

Najwięcej wspólnych wyrazów w zakresie kulinarii polszczyzna Dorohania ma z pobliską drobnoszlachecką Siaberką: 164 wyrazy (70%), w tym 48 zapożyczeń (66%) i 116 wyrazów rodzimych (70%). To ustalenie znacznego podobieństwa jest ważne ze względu na dotychczasowy brak podobnych opisów i porównań polszczyzny wsi drobnoszlacheckich. Przedstawiony wcześniej obraz słownictwa drobnoszlacheckiej Siabarki w sposób istotny różni się od słownictwa wsi chłopskich na Ukrainie (np. procent używanych zapożyczeń w Siaberce wynosi jedynie 3%, a w chłopskich Maćkowcach – ok. 12%)²⁵, a teraz przyszedł czas na weryfikację, czy charakter leksyki Siabarki jest typowy także dla polszczyzny w innych miejscowościach drobnoszlacheckich czy też nie. W zakresie opisanego słownictwa kulinarnego odpowiedź na to pytanie jest pozytywna.

Podobnie wygląda porównanie leksyki kulinarniej Dorohania z leksyką chłopskich Hreczan: wspólnych jest 160 wyrazów (68%), w tym 42 zapożyczenia (58%) i 118 wyrazów rodzimych (72%). Nieco mniej zbieżności odnotowano z polszczyzną Oleszkowiec: 146 wyrazów (62%), w tym 38 zapożyczeń (52%) i 108 wyrazów rodzimych (66%). Wbrew oczekiwaniom w zakresie słownictwa kulinarnego nie zapisano znaczących różnic między językiem wsi drobnoszlacheckich i wsi chłopskich.

Dużo mniej odnotowano wyrazów wspólnych z polszczyzną Satanowa: 63 wyrazy (27%), w tym 13 zapożyczeń (18%) i 50 wyrazów rodzimych (30%), a także z polszczyzną Maćkowiec: 27 wyrazów (11%), w tym 23 zapożyczenia (32%) i 4 wyrazy rodzime (2%). Należy to tłumaczyć ograniczonym materiałem w przypadku Satanowa i opisem tylko zapożyczeń w przypadku Maćkowiec, co czyni materiał z tych miejscowości mało porównywalnym, tworząc wszakże dodatkowe tło dla badań.

W niniejszym artykule przedstawiono nie opisywaną dotychczas warstwę słownictwa południowokresowego związanego z kulinariami. Na przykładzie jednej

²⁵ O. Zakhutska, *Polszczyzna...*, s. 168–174.

wsi drobnoszlacheckiej na Żytomierszczyźnie pokazano pożyczki z języka ukraińskiego oraz rosyjskiego, które na skutek bliskich kontaktów języków przenikają do miejscowej polszczyzny. Nie ograniczono się jednak do podania wyłącznie zapożyczeń, a opisano również wyrazy rodzime polskie, które wbrew pozorom zdecydowanie przeważają w badanym zakresie tematycznym. Porównanie z innymi gwarami polskimi na Ukrainie pozwala na stwierdzenie dużego podobieństwa między słownictwem kulinarnym drobnoszlacheckich wsi Dorohań i Siaberka oraz chłopskich wsi Oleszkowce i Hreczany. Przedstawiony materiał językoznawczy może stać się podstawą do dalszych badań kulturowych, etnograficznych czy antropologicznych w warunkach nieodwracalnego zaniku polszczyzny na dawnych kresach południowowschodnich.